

Київська Академія 17 (2020): 39–67.

<https://doi.org/10.18523/1995-025x.2020.17.39-67>

<http://ka.ukma.edu.ua>

Наталія Білоус

Тестамент як джерело для дослідження міщанської писемності на Волині XVII ст.

Функціонування канцелярій волинських міст та міщанська писемність досі в історіографії цілеспрямовано не розглядалися. Мета даної статті — дослідити деякі аспекти цих проблем на підставі тестаментів, зокрема висвітлити роль міських писарів у процедурах тестаментування та рівень писемності городян у містах Волині XVII ст.

Аналіз записів у міських книгах вказує на те, що укладання помертних інвентарів, актів поділу майна і особливо тестаментів впливало на прагматичну міщанську писемність. Серед досліджуваної групи тестаторів було кілька осіб, які склали свої тестаменти самі, тож міським урядникам залишалось тільки прийняти готові документи для фіксації в книгах, що свідчить про певний рівень писемної культури. Утім, переважна більшість заповідачів були неписьменними, тож для засвідчення акту останньої волі вони ставили хрестик, а для укладання самого акту вдавалися до фахової допомоги працівників міської канцелярії.

Нормою було оформлення тестаментів при свідках у домівці особи, що помирала, у присутності міських урядників, які надавали заповітові відповідної форми та правової чинності, або в ратуші перед міським судом. Важлива роль у цій процедурі належала міським писарям, чий професійний рівень, однак, був не завжди високим.

Утім, у волинських містах, як і в більшості тогочасних міст Центрально-Східної Європи, чимало актів останньої волі зводилося до усних розпоряджень, а відтак не потрапляло до урядових книг, що пояснює, чому їх дійшло до нас небагато порівняно з містами Західної Європи. До того ж їх не виділяли, як у більших коронних містах, в окремі книги, а записували на прохання жителів до поточних міських книг.

Ключові слова: тестамент, писемність, міщани, міська канцелярія, міські писарі, Волинь, XVII ст.

Тестамент — один із різновидів прагматичної або практичної писемності (*Die pragmatische Schriftlichkeit*^{1*}) — є свідченням розвитку писемної культури в містах пізнього Середньовіччя. Дослідження практичних функцій писаного тексту і пов'язаних з ним рецепцій нових форм комунікації неможливе без аналізу збережених до нашого часу актів останньої волі. Трактуючи заповіт як витвір прагматичної писемності, варто усвідомлювати його психологічний вимір², адже, як зауважила Ганна Заремська, «оформляючи тестамент, його автор переосмислював дотеперішнє життя, докладав зусиль до опису свого світу», і тим самим ніби перекидав місток до вічності³.

Польські дослідники наголошують на тому, що міська культура, зокрема й писемність, тісно пов'язувалася з розвитком міських канцелярій як каталізаторів писемності. Це було започатковано в ході локації міст на німецькому праві — писаному праві, що вимагало упорядкування документації з метою гарантувати власність у межах даного простору. Усвідомлення ваги писаного слова зростало паралельно з розвитком міста, і значну роль у цьому відігравали власне міські канцелярії⁴. Адже писемний документ, канцелярська книга, правовий кодекс являли собою знаряддя влади, за допомоги якого міська правляча еліта впливала на мешканців міста. В такий спосіб зміцнювався авторитет міського права, а разом і міських

^{1*} Даний термін впровадили до обігу німецькі медієвісти у 1980-х роках. Наприкінці 1990-х років його використовували дослідники майже у всіх європейських країнах, він означає використання письма у повсякденному житті, сферах права, адміністрації, економіки, грошовому обігу, передачі знань.

² Anna Adamska, «„Stąd do wieczności”. Testament w perspektywie piśmienności pragmatycznej na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej,» *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* (далі — *KHKM*) LXI, 2 (2013): 185–187.

³ Anna Zaremska, «Człowiek wobec śmierci: wyobrażenia i rytuały,» w *Kultura Polski średniowiecznej, XIV–XV wiek*, red. B. Geremek (Warszawa, 1997), 485–510; Adamska, «„Stąd do wieczności”,» 187.

⁴ Stanisław Kuraś, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku* (Wrocław, 1971), 6–25; Marta Trojanowska, *Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku* (Warszawa, 1977), 3–4; Krystyna Kamińska, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r.* (Toruń, 1980), 47–48; Miłosz Resztak, «Ze studiów nad kulturą prawną kancelarii miejskiej późnośredniowiecznego Lublina,» w *Coram iudicio. Studia z dziejów kultury prawnej w miastach późnośredniowiecznej Polski*, pod red. A. Bartoszewicz (Warszawa: DIG, 2013), 109–110.

урядників, в очах мешканців міста, які мало коли зустрічалися з писаним словом, хіба в костелі, міському уряді чи суді⁵.

Акти останньої волі, що їх укладали на прохання міщан, оформлялися в формі нотаріального інструменту або як документ, написаний власноруч чи приватним нотарієм (писарем), або як акт, складений представниками міського уряду. Вони набували юридичної сили після запису до міських або консисторських книг, чи до книг духовного суду. У більших містах заповіти було виділено в спеціальні книги — *Libri testamentorum*, *Protocolla testamentorum*, *Testamentbücher*. Їх систематичне провадження вимагало певної кваліфікації та раціональної внутрішньої організації, тож можливо тому заведення цього різновиду книг залежало від особистої волі урядників конкретного міста⁶.

Міські урядники виступали не тільки свідками надиктування писареві останньої волі. Вони підтверджували нотаріальну чинність заповіту, або заносючи його до книги, або приймаючи вже готовий текст, написаний приватним писарем, іноді з його печаткою, або завіряючи поданий спадкоємцями акт. У такий спосіб райці чи лавники ставали свого роду охоронцями депозиту, представленого в документі. Агнешка Бартошевич звернула увагу на те, що така практика загалом була властива для великих міських осередків — центрів міщанської культури, зокрема Кракова, де на початку XVI ст. в міській канцелярії щодня записували вже готові, тобто укладені раніше тестаменти. Тоді ж у сусідньому Казимежі нормою був запис тестаментів перед судом, який збирався в домі хворого, або в ратуші⁷. Варто звернути увагу на певний парадокс: з одного боку, заповіт можна трактувати як наслідок зростання ролі письма в житті міщан, а з другого — укладання такого акту й поділ спадщини запускали бюрократичну канцелярську машину, стимулюючи подальші домовленості перед міськими урядами, і це сприяло тому, що з'являлося дедалі більше тих, хто вдавався до послуг міських канцелярій. Поступове розповсюдження писемної процедури зумовлювали

⁵ Agnieszka Bartoszewicz, «Mowa, gest, pismo. Relacje między kulturą żywego słowa a kulturą pisma w świetle zapisek z ksiąg sądowych późnośredniowiecznych miast polskich», *Kwartalnik Historyczny* CXXIV, 2 (2017): 232.

⁶ Adamska, «„Stąd do wieczności”», 198.

⁷ Agnieszka Bartoszewicz, «Testament jako źródło do badań nad piśmiennością mieszczańską w późnym średniowieczu», *KHKM* 3–4 (2011): 294.

два навзаєм стимулюючі чинники — розвиток ментальності, що спиралася на письмо, і еволюція правових норм та приписів⁸.

Функціонування канцелярій у волинських містах та розвиток міщанської писемності українська історіографія досі спеціально не розглядала. Мета даної статті — дослідити деякі аспекти цих проблем за допомоги тестаментів, зокрема висвітлити роль міських писарів у процедурах тестаментування городян і факти, що засвідчують розвиток міщанської писемності в містах Волині XVII ст. Джерельну основу дослідження склали 170 тестаментів мешканців волинських міст, записаних до міських і ґродських книг⁹.

Професійні укладачі актів останньої волі

Найчастіше людина диктувала перед смертю свою останню волю вдома у присутності присяглих міських урядників, які надавали документові відповідної форми і правової чинності, та свідків — сусідів, родичів або приятелів¹⁰. Особливо важливими для тестаторів були розпорядження щодо душі та майна — спадщини, що її вони по собі залишали. Вступні та прикінцеві клаузули вносили до акту урядник, який оформляв документ за чинними правилами й нормами. Таку функцію могли виконувати писарі, підписки, лавники. На думку литовського історика Лаймонтаса Каралюса, стереотипізація цього акту, поза сумнівом, обмежувала відображення в ньому екзистенційних рефлексій тестатора навіть тоді, коли він самостійно його писав. Проте навіть «застигла» зовнішня форма не могла вповні заглушити індивідуальні рефлексії, обмежені юридичними формулами¹¹.

Тестаменти здебільшого укладалися за шаблоном, що усталився у канцелярії міста, де його оформляли, адже власне цей шаблон

⁸ Ibidem, 295.

⁹ Детальніше про джерельну базу дослідження див.: Natalia Biłous, *Testamenty mieszkańców miast Wołynia od końca XVI — do początku XVIII wieku. Katalog* (Warszawa: SEMPER, 2017), 8–11.

¹⁰ Детальніше див.: Наталія Білоус, «Укладання тестаментів у містах Волинського воєводства XVII ст.: правові засади і повсякденні практики», *Український історичний журнал* (передано до друку).

¹¹ Laimontas Karalius, «Testamenty,» w *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, przekład z litewskiego (Kraków, 2006), 777.

надавав документів статус офіційного юридичного акту. Під цим кутом зору заповіді можна розцінювати як масову канцелярську продукцію. У міських канцеляріях взорувалися на основну (базову) «форму тестаменту», наведену Бартломеєм Гроїцьким у збірнику «Титули маґдебурзького права...»:

Сталося перед гайним судом у п'ятницю після свята Св. Варфоломея 1566 р. у будинку N., що знаходився поміж будинками NN.

Перед тим судом славетний міщанин N., хворий на тілі, але при здоровому розумі, добре подумавши, порадившись зі своїми приятелями, вчинив такий тестамент щодо своєї маєтності й оголосив свою останню волю:

Спершу своїй милій дружині N., зважаючи на її вірність, доброзичливість та послуги щодо нього, віддав 1000 зол. в монеті, що їй записав на маєтку N., або записав готівкою. Крім того, віддав їй усе домашнє начиння, клейноди, посуд з цину та іншого матеріалу, до того ж усі без винятку шати, якими б вона вільно розпоряджалась, ні перед ким не звітуючи і не списуючи інвентар.

На будівництво шпиталю N. віддав N. суму. На похорони, сплату боргів, слугам (челядникам) виділив N. грошей. Усі інші рухомі й нерухомі маєтності залишив порівну своїм синам, яких визначив спадкоємцями, наказуючи їм виконати останню волю після його смерті.

Утім, залишив за собою право скасувати або змінити свою останню волю у будь-який час, коли забажає.

Цей тестамент підтверджено, якщо він не суперечить посполитому праву і міським ухвалам¹².

У всіх тогочасних канцеляріях — гродських, земських і міських — користувалися схожими шаблонами при написанні тестаментів. Щоправда, їхня форма часто залежала від уподобань судового писаря. Якщо один і той самий урядник записував до книг кілька тестаментів протягом короткого часу, формули записів виглядали подібними¹³. Це можна простежити і на прикладі тестаментів волинських городян.

¹² Переклад з польської за виданням: Bartłomiej Groicki, *Tytuły prawa majdeburskiego do Porządku i do Artykułów, pierwiej po polsku wydanych, w sprawach tego czasu nawięcej kłopotanych z tegoż prawa majdeburskiego przydane*, wyd. K. Koranyj (Warszawa, 1954), 190–191.

¹³ Wioletta Zielecka, «Prawo i praktyka testowania w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i XVII w.», *Czasopismo Prawno-Historyczne* LXI, 1 (2009): 80, 98.

Написання тестаменту доручали писарям, які користувалися повагою і довірою у міському соціумі. Бували випадки, коли оформлення документа доручали духовній особі — вікарію парафіяльного костела чи церкви, що може свідчити або про відсутність кваліфікованого писаря у місцевості, або брак довіри до нього. Утім, найчастіше заповіт складав найманий міською радою писар (нотарій), що дозволяє реконструювати перелік осіб, які працювали в міських канцеляріях¹⁴. Часто траплялося, що навіть ті, хто вправно володів пером, зверталися до послуг професійних канцеляристів, особливо у випадках, коли людина на порозі смерті вже не могла самотійно укласти тестамент. Це засвідчують збережені акти останньої волі волинських міських урядників — вйтів, райців, лавників, які укладали тестаменти не власноруч, а за допомоги канцеляристів.

Найбільше інформації в тестаментах збереглося про міських писарів Олики, де діяльність міської канцелярії була краще впорядкована, аніж у решті міст Волині. На початку XVII ст. тут ці функції виконував Ян Млодковський¹⁵, у 1623–1625 рр. Олександр Ясинський (Alexandr Jasiński, notarius civitati Olycensis)¹⁶, у 1644 р. Адам Казимир Питлевич (Adamus Casimirus Pytlewicz Notarius Juratus Civitati Olicensi)¹⁷. У 1654 р. акти фіксують Андрія Лабунського (Andrzej Łabuński)¹⁸, в березні 1657 р. — Петра Гладовського (Piotr Gładowski)¹⁹. Від 17 квітня 1657 р. до 26 квітня 1659 р. цей уряд посідав Дмитрій Палунський (Demetriusz, Dementij Pałuński)²⁰. Його заступив Матяш Адамський (Matiasz Adamski)²¹, а їхнім наступником знову став Андрій Лабунський, який урядував недовго, бо вже 2 вересня 1660 р., тяжко захворівши, запросив до своєї домівки міських урядників

¹⁴ Переліки імен міських писарів Волині, відомих за актовими джерелами, а також характеристику цього уряду подано у монографії: Андрій Заяць, *Міське суспільство Волині XVI — першої половини XVII ст.* (Львів, 2019), 197–202, 482–486.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАУК), ф. 1237, оп. 1, спр. 6, арк. 93 зв.

¹⁶ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 133, арк. 455 зв.; Заяць, *Міське суспільство*, 485; Biblioteka Kórnicka, sygn. 01204 (Mf 2184), к. 3.

¹⁷ Biblioteka Kórnicka, sygn. 01204 (Mf 2184).

¹⁸ ЦДІАУК, ф. 1237, оп. 1, спр. 4, арк. 45 зв.

¹⁹ Там само, арк. 67–68.

²⁰ Там само, арк. 55, 72 зв., 83 зв., 86.

²¹ Там само, арк. 91–92 (9.X.1659).

для укладання тестаменту²² (див. Додаток). Наступні 10 років уряд посідав Лукаш Гонсьовський (Łukasz Gąsiewski, Gąsiowski)²³ — мабуть, з перервою, бо у вересні й жовтні 1666 р. писарські функції виконував Францишек Боїнський (Franciszek Boiński)²⁴. Відомі імена ще двох писарів кінця XVII ст.: Михайло-Казимир Ольшевський (Michał Kazimierz Olszewski 1684)²⁵ і Себастьян-Гіацинт Коженьовський (Sebastian Hiasynt Korzeniowski 1692)²⁶.

Міську книгу Луцька за 1638–1640 рр. оформляли почергово двоє писарів: Андрій Квасьневич (Andrzej Kwaśniewicz 1638)²⁷, далі Ян Томкович (Jan Tomkowicz) — перед тим реєнт міської канцелярії, упродовж 1639–1641 рр. міський писар, а в 1642 р. його обрали лавником²⁸. У Луцьку функціонувала й інша канцелярія — вйтівсько-лавнича. Її книгами відав лентвійт разом із вйтівським писарем (вперше згад. у 1569 р.). З перервами упродовж 1611, 1613, 1625, 1626 рр. ці функції виконував Парфен Голузка, який у 1596, 1620–21, 1624 рр. бував також лентвійтом і залишив по собі тестамент²⁹.

Завдяки тестаментам та міським актам Ковеля другої половини XVII ст. відомо кілька імен тутешніх міських писарів: Андрій Збиковський (1584)³⁰, Григорій Сколдицький (Hrehory Skołydycki

²² Там само, спр. 7, арк. 45 зв. —46.

²³ Там само, спр. 7.

²⁴ Там само, спр. 1, арк. 2 зв. —6 зв.

²⁵ Там само, арк. 18 зв. —20 зв.

²⁶ Там само, арк. 42 зв. —43.

²⁷ Там само, ф. 23, оп. 1, спр. 1, арк. 36.

²⁸ Там само, арк. 91 зв.; ф. 25, оп. 1, спр. 227, арк. 264, 342, 606. У ґродських книгах зафіксовані також імена інших міських писарів Луцька: Богуш Ванкович (1563, 1566, 1569, 1570, 1572–1574, 1580–1584, 1593), Ярош Суєтич (1587, 1592, 1594, 1595), Яцько (Яків) Богушевич (1599–1602, 1606), Іван Половкович (1608, 1611, 1612, 1618–1621, 1624–25), Юзеф Полумеркович (1622, 1628), Ян Огонецький (1630), Костянтин Яцькович (1632–33), Блажей Себестянович Лахнович (1616, 1636), прибулий з м. Щебжешин Іван Охримович (1637), Павло Демкович (1642–43), Мартин Руслевич (1669–1680), Ян Мисирович (1687–1694). Див.: Natalia Wiłous, *Urządnicy miejscy Łucka w XV — XVII wiekach. Spisy* (Toruń, 2017), 95–97.

²⁹ Опубл.: Наталя Білоус, «Луцькі лентвійти XVI–XVII ст.: характеристика уряду та персоналії,» в *PATRIMONIUM. Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи. Т. 1. Ранньомодерна людина: простір — влада — право XVI–XVIII ст.* (Київ-Краків, 2015), 94–113.

³⁰ ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, спр. 17 (1584), арк. 275.

1646)³¹, Мартин Борковський (Marcin Borkowski 1671)³², Міхал Коцелковський (Michał Kociekowski 1680)³³, Самійло Слабошевський (Samuel Ślaboszewski 1686)³⁴, Матвій Белсєвський (Maciej Bełsiewski 1690)³⁵, Якуб Волинський (Jakub Wołyński 1697)³⁶.

З-поміж міських писарів Дубна за тестаментами знаємо таких осіб: Войтех Шпанявський (Wojciech Szaniawski 1645), Миколай Телбухович (Mikołaj Tełbuchowicz 1648–1650), Василь Корбус (Bazili Korbus 1660), Лесько Цимбалистий (Lesko Cymbalisty 1672), Ян Митковський (Jan Mitkowski 1674), Павло Курочка (Paweł Kuroczka 1688–1696), Стефан Фіневич (Stefan Finiewicz 1696–1700?), Семен Воевудзький (Szymon Wojewódzki 1701). Найбільше інформації збереглося про Павла Курочку, який мав репутацію досвідченого писаря. 11 лютого 1688 р. на прохання кременецького войського Миколая Палуцького він уклав тестамент королівського ротмістра Костянтина-Томаша Судимонтовича Чечеля-Новоселецького, проте не з його власних слів. У самому заповіті такої інформації немає, але це впливає із заяви Курочки, зробленої в ратуші на вимогу двоюрідних братів небіжчика — Адама і Степана Чечелів. Ті були вкрай незадоволені актом останньої волі покійного та збиралися підважити його правомірність у суді. 1 серпня 1696 р. Чечелі приїхали до Дубна, опитали свідків укладення тестаменту й дізналися, що його написав власноруч міський писар Павло Курочка, проте не зі слів заповідача, а під диктовку Миколая Палуцького, а той на прохання дружини небіжчика 16 березня 1688 р. приніс заповіт до гродської канцелярії для запису до урядових книг:

...opytali i wynaleźli, iż sławetnego Pawła Kureczki, pisarza miejskiego dubieńskiego przysięgłego, że testament pisał Je[go] Mci p. Konstantemu Czcczelowi, rotmistrzowi JeKMci, zaczym pomieniony pisarz przyznał będący na ciele i umyśle zdrowy przy urzędzie miejskim dubieńskim i przy Ich Mci panów szlachty niżej na podpisie mianowanych, temi słowy i w ten sposób,

³¹ ЦДІАУК, ф. 35, оп. 1, спр. 2, арк. 268–268 зв.; ф. 28, оп. 1, спр. 82, арк. 469; Заяць, *Міське суспільство*, 198.

³² ЦДІАУК, ф. 35, оп. 1, спр. 4, арк. 218.

³³ Там само, спр. 7, арк. 2.

³⁴ Там само, спр. 7, арк. 274

³⁵ Там само, спр. 9, арк. 74–74 зв.

³⁶ 1 квітня 1697 р. Якуб Волинський склав присягу при вступі на уряд писаря: «sławetny Jakub Wołyński jurament wykonał na urząd pisarski, które mu Panie Boże szczęść Amen» (ЦДІАУК, ф. 35, оп. 1, спр. 11, арк. 4).

‘izem był uproszony w dom JMci pana Konstantego Czczela i bez Jego Mci pana Pałuckiego, wojskiego krzemienieckiego, do pisania testamentu. Com tak i uczynił, a przyszedszy w dom tegoż wziołem pisać testament nie widziawszy, nie słyszawszy z ust tegoż pomienionego niebożczyka: jedno JeMci pana Pałuckiego z ust, przez króregom byłem sprowadzony w dom ten, co mi on dyktował — tom pisał, zeznaie tą wiarą moią katholicą przed urzędem niniejszym miejskim dubenskim i ich mciow panow szlachty niżej podpisanych³⁷.

Після цієї заяви (а фактично зізнання, отриманого під тиском) Курочка несподівано захворів і невдовзі помер. Можливо, брати Чечелі прискорили його смерть, або якимось чином цьому посприяли. Павло Курочка встиг написати власний тестамент 16 вересня 1696 р., однак його текст не зберігся, бо не був внесений до міських книг, про що дізнаємося з акту поділу спадщини між його дітьми від 9 січня 1697 р.³⁸. Загалом, далеко не всі тестаменти потрапляли до міських книг. На заваді цьому іноді ставали самі спадкоємці, або незгідні з волею заповідача щодо поділу майна, або й просто не бажаючи платити за упис документа до урядових книг. Що ж до Курочки, то після його смерті почалися майнові суперечки між дітьми. Старшу дочку Марту він встиг видати заміж, виділивши їй посаг, старшого сина Яна віддалив від спадщини, напевно, забезпечивши окремо майном, а молодші — Олександр і Софія — успадкували будинок писаря, оцінений у 300 злотих³⁹. Міська книга, розпочата за врядування Курочки, після його смерті фіксує запис про його наступника Стефана Фіневича: «za pisarstwa Stefana Finiewicza zapisów poczęta księga Anno 1696, grudnia 18»⁴⁰.

У єдиній збереженій міській книзі Рівного кінця XVII ст. зафіксовано відомості про чотирьох міських писарів: Федора Шираевича (Fedor Szyrajewicz 1690), Данила Яцуркевича (Daniel Jacurkiewicz, 1694), Лукаша Радкевича (Редкевича) (Łukasz Radkiewicz 1691–1693, 1697–1699), Яна Топоровського (Jan Toporowski 1694–1696)⁴¹. До цієї книги вписано 25 тестаментів городян, де в чотирьох немає точної дати оформлення і запису цих актів. Зберігся оригінал тестаменту

³⁷ Там само, ф. 33, оп. 1, спр. 12, арк. 31 зв.

³⁸ Там само, арк. 38–38 зв. Акт має назву «O spadek za testamentem pisarza miejskiego Kureczki, podział majątnosci».

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само, арк. 36.

⁴¹ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукопису, ф. 91, спр. 44.

міщанки Феськи Кондрихи, вклеєний до цієї книги⁴². Його оформив писар Данило Яцуркевич без точної дати, вказано тільки місяць і рік — січень 1694 р. Впадають в око помилки у польськомовному тексті та погана каліграфія письма. Мабуть, Яцуркевич був особою українського походження і здобував освіту в місцевій (парафіяльній?) школі. Вживання ним численних українізмів у польському тексті, а точніше транскрибування українських слів латинкою вказує на слабе знання польської. Такого типу огріхи присутні тільки у цьому документі, а характер письма (нечітко написані літери, порушення композиції тексту) вказують на те, що писар, імовірно, був людиною похилого віку і писав тремтячою рукою (див. іл. 2)

Траплялося, що єдиним місцем у всьому тексті, де називалося ім'я писаря, був власне сам документ. Завдяки таким поодиноким згадкам вдалося встановити імена кількох писарів з решти волинських містечок: Станіслав Вітковський (Stanisław Witkowski) і нотарій Симон Палінський з Нового Тучина (1608)⁴³, Іван Малоєдович з Козлина (1608)⁴⁴, Даніель Осташкевич (Daniel Ostaszkiewicz) з Клевани (1622)⁴⁵, Петро Гладовський (Piotr Gładowski) з Маначина (1657)⁴⁶.

Волинські міські писарі репрезентували різні щаблі освіти/освіченості та професійні якості. Польському письму вони скоріш за все навчалися або на коронних теренах, або в Олицькій школі чи Луцькому єзуїтському колегіумі. У містах Волині вони належали до міської еліти, а з певною умовністю — до інтелектуальної еліти, коли взяти до уваги переважну неписьменність городян. Утім, за рівнем заможності, професіоналізму, а тим більш за інтелектуальною підготовкою вони суттєво поступалися перед львівськими «лицарями пера і каламаря», які робили стрімкі кар'єри в міському уряді, залишали по собі значно більші статки, могли похвалитися чималими приватними бібліотеками і широкими соціальними зв'язками⁴⁷.

⁴² Там само, арк. 156–156 зв.

⁴³ ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 271 зв.

⁴⁴ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rksp 262, k. 74.

⁴⁵ ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 131, арк. 162.

⁴⁶ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 4, арк. 68.

⁴⁷ Bogdana Petriśak, «Pisarze miejscy jako testatorzy i spadkobiercy od XIV do pierwszej połowy XVII wieku,» *КНKM LXI*, 2 (2013): 295–304; Богдана Петришак, «Лицар пера і каламаря» — писар міста Львова Войцех Зимницький (1583–1639) (Львів, 2011).

Яскравою порівняльною ілюстрацією до цього є тестамент олицького писаря Андрія Лабунського (див. Додаток до статті), який залишив дружині й синові доволі скромну спадщину, обтяжену боргами, що їх мала заплатити дружина. Серед коштовних речей тут названо тільки срібні кухоль і ложку та золотистий пас, заставлені вікарієві Олицької колегіати Станіславу Собковичу за 40 зл., які дружина мала викупити й передати синові. На спасіння своєї душі тестатор відписав 4 лоти срібла для виготовлення вотивної таблиці на образ Діви Марії в Олицькій колегіаті, а про книжки взагалі не згадано.

Цей приклад, утім, не означає, що в жодного з волинських міських урядників не було книжок. Так, Урбан Гепнер, син покійного луцького райці і доктора медицини Яна Гепнера, 6 квітня 1662 р. скаржився до вїтївського суду на Самуеля Фляку, і в цій скарзі згадується «бібліотечка різних авторів»:

Протестовал в суде войтовском противко Самуелеви Фляце [...] Завзявши всю гераду, злото, перлы, клейноты, цыну, меду, *библиотечку розных авторов розных книг*, образов [...] болшей нижли на 10 тысяч от зошлое паней Гепнеровое Иоанны першого малженства, Александровое Бендермановое другого, а потом второго Самуелевое Флячиное, которая была през родичов манифестанта тестамент легкованых выпосажона [...]⁴⁸.

Бібліотечку медичних книг залишив по собі олицький хірург і колишній корецький вїт Петро Бризель, про що згадується у помертньому інвентарі його майна, складеного міськими урядниками 20 червня 1665 р. на вимогу його дружини Христини і нащадків. Половину майна складали «*medikamenta aptekarskie i cyrulickie*», а другу половину — медичні книги латинською мовою⁴⁹. Інший олицький мешканець, замковий пушкар німецького походження Віганд або Ленарт Штайн, був власником бібліотечки, що складалася з різних книг релігійного характеру німецькою, латинською і церковнослов'янською мовами. Коли після його смерті 16 червня 1661 р. міські урядники прийшли до орендованого ним скромного житла для складання інвентаря майна, то серед пушкарського приладдя, старих речей і безладу вони побачили кілька книг:

⁴⁸ ЦДДАУК, ф. 25, оп. 1, спр. 300, арк. 306.

⁴⁹ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 133 зв. — 135 зв.

Szkatułę okowaną zamczystą, w której w iedney szufladce w papierku alabastr tarty, instrumenta puszkarskie mosiężne, drugie szufladki trzy prozne; książka której tytuł *Boga Rodzica* wespół z *Psalterzem Dawidowym* in quarto w czarney oprawie; *Fasciculum Lituaniarum* stary zły w czarney oprawie, poszarpany nie spełna; *Kathechizm* słowiański w oprawie białey z wstążkami zielonymi, w którym okulary w mosiądz oprawne; *modlitwy niemieckie* w czarney oprawie, w których okulary drugie; *Arfa* stara polska nie spełna o iedney deszczce; *modlitwy niemieckie* z brzegami czerwonymi w szarey oprawie bez klazurek; *Lexicon latinoscondicum* [latinoslavonicum?] in sexdecimo w białey oprawie [...]. Pudełko małe łubiane nakryte z roznyimi listami, w ktorym xiążki male kamienne złe, stare⁵⁰.

Луцький війт Марко Жоравницький був власником кількох «латинських книг» (назв не вказано) і двох напрестольних Євангелій, які, згідно з його заповітом (16 листопада 1611 р.), успадкували родичі:

Книги латинские вси братанкови моему Маркови отказую, а сребро церковное, Евангелии две напрестольных и книги вси, аператы церковные, тым всімъ мает волен и моцен будет брат мои пнь Михаило владнути и подавцою быти⁵¹.

Луцькому бурмистрові Самійлу Васильовичу Солтану належало оправлене в срібло «Євангеліє», яке він у своєму заповіті (20 липня 1621 р.) передав братській церкві Воздвиження Чесного Хреста⁵². Олицький райця Валентин Жембецький мав удома «книги для співу», які заповів місцевому костелу: «Хієгі zaś do śpiewania należące wszystkie aby do kościoła tuteyszego oddane były»⁵³. Так само передав свої книги соборові Введення в храм Пресвятої Діви Марії у Ковелі священик соборної церкви Федір Дем'янович, що опосередковано вказує на його добру освіту, до чого ми далі повернемося.

Письменність/неписьменність тестаторів

Тестаменти — важливе джерело для дослідження освіченості, письменності й уміння власноруч ставити підписи волинських

⁵⁰ Там само, арк. 57 зв. — 58.

⁵¹ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 545 зв.

⁵² Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 126.

⁵³ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 4, арк. 40.

міщан. Окремим питанням є мова письма. З огляду на те, що офіційна тогочасна міська документація провадилася по-польському, привертають увагу руські тексти й підписи — повсякденною мовою спілкування волинян.

Акти останньої волі укладалися найчастіше професійними пи-сарями, але збереглися й згадки про кілька текстів, написаних за-повідачем власноруч. Таким, зокрема, був руськомовний тестамент олицького міщанина Івана Антиповича від 23 травня 1658 р. Після його смерті дружина Катерина пред'явила документ міському урядові з проханням уписати його до міських книг. Перекладений лавником Єронімом Танюкевичем на польську, текст записали 6 вересня 1660 р., тобто через півтора року після складання, що зазначено у преамбулі:

Przed tym to urzędem stanąwszy oblicznie uczciwa Katarzyna Iwanowa Antypowiczowa, małżonka pozostała nieboszczyka Iwana Antypowicza, z bytności sławetnego pana Jarmosza Chomowicza, rajce ołyckiego, za opie- kuna sobie od urzędu uproszonego, podała do xiąg testament nieboszczyka małżonka swego Iwana Antypowicza po rusku jego ręką własną pisany i pod- pisany, prosząc aby był przyjęty i do xiąg acticowane, którego to testamentu z ruskiego na polskie fideliter przez uczciwego Hieronima Taniukiewicza, ławnika przysięgłego i mieszczanina ołyckiego za roskazaniem urzędowym przetłumaczonego de verbo ad verbum tenor sequitur et est talis ...

Документ містить усі звичні клаузули: інвокацію, тобто звернення до Бога (W imie Ojca i Syna, i Świętego Ducha. Amen), інституяцію і розпорядження щодо душі і тіла: «Ja, Iwan Antypowicz, nawiedzony od Boga, w ciele boleśnym, a na umyśle swoim cale zdrowy, oddający ducha swego Bogu wszechmocnemu w Trójcy jedynemu w ręce, a ciało ziemi». У майновій диспозиції заповідач записав 500 зл. готівкою та свою нерухомість синам Мартинові й Стефану, яких передавав під опіку брата Романа, а дочці Марусі — 50 зл. і кобилу з жеребцем. Заповіт був написаний в домі тестатора при свідках: двох священни-ках (отця куманського і отця сіленського), міщанах Яцька Полуїка і Ярмоша Хомовича, а також брата Станіслава: «Stało się to w domu moim w Baszłykach przy zasnych mieszczanach ołyckich i wielebnych ojców cumanskiego i sileńskiego, i p. Jacka Połujka, Jarmosza Chomowicza i Stanisława, brata mojego». У прикінцевій клаузулі зазначалося, що тестатор просить після його смерті записати його останню волю до міських книг: «o co proszę, aby mój ten był testament ważny i ni w czym nie naruszony po śmierci mojej i do xiąg miejskich był przyjęty».

Підписали акт обидва згаданих священники, а міщани-свідки, мабуть, не підписувалися, бо про це не згадано у вписаному акті⁵⁴.

Через двадцять років щойно згаданий урядник Єронім Танюкевич, на той час уже райця, уклав власний акт останньої волі польською мовою (13 X 1684). Відчуваючи наближення смерті, він закликав до себе додому міських урядників і писаря та вручив їм уже підготовлений і власноруч підписаний текст, який просив внести до книг без жодних змін. Ті, дотримуючись норм права, зачитали документ у присутності свідків і спадкоємців (вони, щоправда, не хотіли слухати і вийшли з будинку), а потому вписали до міської книги:

[...] testator sam swoiemi rękami na gotowym piśmie testament wolej swojej (widząc się być bliższy we śmierci, aniżeli do doczesnego znowu powrotu życia) i rozporządzenia ostatniego około dobr swych posłał, prosząc aby (...) nie będąc naruszony do akt niniejszych miejskich ołyckich był wpisany. Panowie sądowi trzymając się prawa i swego zwyczaju, na samą wzgląd mając słuszność niniejszy testament czytano [...] ⁵⁵.

Уже згаданий священник соборної церкви Введення в храм Пресвятої Діви Марії у Ковелі Федір Дем'янович написав свій тестамент 26 жовтня 1671 р. власноруч руською мовою. Документ має спрощену структуру, зокрема, у ньому бракує кілька характерних для цих актів клаузул: аренги, диспозиції щодо душі й тіла, санкції, дати й місця укладення (що зазвичай вписували писарі). Після смерті заповідача на прохання дружини Катерини Трохимівни текст був внесено до міської книги в перекладі на польську, що зазначалося у преамбулі:

Stanowszy personaliter przed aktami miejskimi kowelskimi wielebna hospodynowa ojca Fedora Demianowicza nieboszczyka, ojca wedenowskiego, Katarzyna Trochimowna z przytomnością zięcia swego na imie Piotra Kiryłowicza prosiła nas urzędu, abyśmy przyjęli do act naszych miejskich kowelskich testament uczyniony dobrowolny nieboszczyka małżonka jej, który jest testament po rusku pisany, na którym testamencie imiona są tych mieszczan i parafijan niżej napisane, które przy tym byli, co roskazaliśmy przyjąć⁵⁶.

Федір Дем'янович усе рухоме майно залишав дружині, жеребця і Псалтир онукові, Півустав острозького друку — зятю Петру (бажан-

⁵⁴ Там само, спр. 7, арк. 46.

⁵⁵ Там само, спр. 7, спр. 4, арк. 18 зв. — 20 зв.

⁵⁶ Там само, ф. 35, оп. 1, спр. 4, арк. 100–100 зв.

ня тестатора передати богослужбові книги родичам, ймовірно, вказує на те, що й вони служили в церквах). Книгу Йоаникія Ґалятовського «Казання названу Ключ», куплену за 25 зл., зять мав продати за 17 зл. і віддати ці гроші церкві. Срібну пушку (банку) вагою 8 лотів, яку належало залишити в церкві, він відписав дружині й дітям, а заборговані Юрком Ковалювцем за коня 25 зл. заповів на сорокоуст⁵⁷. Заповіт о. Федора засвідчило аж сім осіб — парафіяни соборної церкви, які володіли письмом, на що вкрай рідко натрапляємо в тестаментях міщан. Серед них було двоє міських урядників — бурмистри Макар Йосипович та Іван Мітка, що підписалися урядовою (польською) мовою, чотири підписи руських і ще один — польський:

Федор Поповичъ
 Makar Josypowicz, bur[mistrz] bywszy
 Iwan Mitka, bur[mistrz] kowel[ski]
 Васко Куликъ
 Грегоры Бєлшъ
 Юрко Ковалювецъ
 Махум Tymoszewicz

Де й коли було складено тестамент Василя Дубовця — не вказано, а на користь того, що він міг бути написаний власноруч, свідчить жива тогочасна мова та певне «авторське» начало. Документ містить лише майнові розпорядження на користь дружини Агафії й дочки Анусі (ця диспозиція була найважливішою для міщан), а починається та закінчується він зверненням до Бога: «Во имя Отца и Сина и Святого Духа», тоді як решти вступних і прикінцевих клаузул немає. Так само відсутні розпорядження щодо душі й тіла та на користь церкви (можливо, вони були усними):

При остатнем вѣку житя моего чиню вѣдомо тим писаньемъ, ижъ маетност мою такъ лежачую, яко и рухомую распоражаю тымъ способомъ. Халупу напрод легкую впол такимъ способомъ. Так жони, дочыцѣ моєи на имя Анни половица, а другои дат ли гдѣ другая половица, пультволокы зас з засѣвкомъ тои же Анусѣ моєи легую, волоку засѣяную Балящину, и скупъ отдавѣши в засѣвокъ легую жонѣ моєи Агафиѣ, такъже и коня жонѣ моєи. Дочце моєи Анусѣ вола и швечьку молодую з старою, а жонѣ швечьку з ягънятѣм, фольварокъ впол з дочькою, под тоєю конѣдицею, если жона моя при надѣи будучи,

⁵⁷ Там само.

породивши догодовала, если синъ, виненъ синъ вивинити дочъку помененую Анну, а если дочку, то впол маєт бити. Жита маць двѣ жонѣ моєи, щом виненъ, вношєньє *шт* дано дочцѣ моєи Анни мацю третюю, сало цилоє дочцє, а другоє сало жонѣ, свинъку и вєприка дочцѣ легую, пчоли єдни сєм[...]⁵⁸ брату, а другие Мискови, швагрови моєму⁵⁹.

Підписів під цим документом немає. Ковельські канцеляристи не стали його перекладати польською, уписавши мовою оригіналу до міської книги 8 січня 1686 р., але це радше виняток, аніж усталена для канцелярії Ковеля практика. Можливо, причиною стало те, що небіжчик мешкав не в місті, а в селі Колодниця⁶⁰ неподалік від Ковеля, адже текст тестаменту приніс до міського уряду мешканець цього села Богдан.

Не менш вартісну інформацію про писемну культуру середовища, з якого походили тестатори, можна отримати, досліджуючи формуляри актів, уписаних до міських книг. Під цим кутом зору варті уваги праці Януша Лосовського, який аналізував формуляр тестаментів та інших міських актів, вивчав техніку канцелярської праці та проблему взорування писарів на тексти попередників. На його думку, книги вписів, головний продукт міських канцелярій, виконували роль скарбниці інформації, являючи собою не так мертвий депозит, як джерело, звідки запозичувалися формули. Контакти міщан з міською документацією, передусім екстрактами, сприяли використанню вміщеної тут інформації, завдяки чому люди могли самі, без допомоги урядників, складати потрібні акти⁶¹.

Раннім тестантам був притаманний менш розбудований формуляр, аніж пізнішим. Досліджуючи, наприклад, олицькі тестаменти 1660–1670 рр., можна завважити, що їх написано за єдиним формуляром. Заповіти, складені попередниками тодішнього міського писаря Лукаша Гонсьовського (Łukasz Gąsiewski, Gąsiowski), часто присутнього при оформленні актів останньої волі олицьких міщан⁶², носять лаконічніший характер і дещо відрізняються за оформленням.

⁵⁸ Текст пошкоджено.

⁵⁹ ЦДІАУК, ф. 35, оп. 1, спр. 7, арк. 274.

⁶⁰ Нині село Ковельського р-ну Волинської обл.

⁶¹ Janusz Łosowski, «Dokument i księga wpisów w społecznościach małych miast okresu staropolskiego. Problem funkcji,» *Res Historica* 3 (1998): 156, 164.

⁶² Пор.: ЦДІАУК, ф. 1237, оп. 1, спр. 7.

Кінцевий протокол складався з *datum*, або інформації про час і місце написання документа, після чого йшов підпис, у деяких випадках — печатка тестатора. Далі підписувалися свідки, іноді прикладаючи власні сигнети. Так, наприкінці заповіту володимирської міщанки Куниці Каплянки поіменно перераховано всіх свідків, які «печати свои приложили и руки свои хто писати умель подписали»⁶³. Сказане означає, що свідки далеко не завжди були письменними, а відтак залучали для підписування третіх осіб, які уміли підписатися. При цьому дописували: «рукою власною», польською мовою — «ręką swą», або вживали латинський відповідник «*manu propria*», часто — в скороченому варіанті — «*m. pr.*».

Коли хворий заповідач не міг поставити власний підпис («А подпisać єсми не мог при неспособности взроку очю моихъ»⁶⁴), запрошували когось зі свідків: «*proszony ustnie oczewisto pieczętarz N.*». Приміром, слуга Андрія Чаплича Криштоф Садурський уклав 8 вересня 1608 р. у м-ку Новий Тучин перед смертю тестамент у присутності настоятеля тучинського костелу Станіслава Комонського, шляхетних старости Яна Кохана, вїта Юрія Боручького і міського писаря Станіслава Вітковського. Тестатор зазначив, що через хворобу не міг поставити підпису й просив Павла Вуєвича зробити це замість нього. У такий спосіб під документом з'явилося чотири підписи і чотири відбитки сигнетів:

Który testament jest acticowany do act miejskich nowotuczyńskich i tak a nie inaczej wołą swoje być oznajmił. Urząd przyjął.

У того тестаменту печатєи чотыри. А подпис рукъ сведков в тые слова:
za ustnym proszeniem p. Krzysztofa Szadurskiego iż beł chory podpi-
sałem się Paweł Wuiewicz ręką własną

x. Stanisław Komonski comendarz tuczyński

Jan Kochan ręką swą.

29 вересня 1608 р. цей текст уписали до вїтївсько-лавничої книги Нового Тучина. Пізніше нотарій міської канцелярії Симон Палинський видав випис (екстракт) із неї ксьондзові Станіславу Комонському, який мав успадкувати, згідно з заповітом, деякі речі небіжчика і борг в 24 зл., записаний на Андрієві Чапличу: «*Extract ex actis perpetualibus advocatis et scabiensis Tucinensis correctum Simon Palinski, notarius juratus*

⁶³ Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 23, арк. 130 зв. — 131.

⁶⁴ Там само, спр. 18, арк. 35 зв.

c[ivitati] T[uczinensi] m. pria». 21 березня 1611 р. на прохання Комонського інший ксьондз, Миколай Ницький, подав текст цього випису до луцького гроду, де його облятували, завдяки чому він і дійшов до нас, бо від міських книг Нового Тучина залишилися тільки окремі згадки.

Утім, у більшості випадків тестатори були неписьменними, тож замість підписів ставили наприкінці акта хрестики. Серед неписьменних були й деякі міські урядники: наприклад, сокольський війт Мартин Іршинський просив підписатися замість нього Антонія Жилича: «Iż pan Marcin Irszyński писаць не umie, na miejsce jego Anton Żylicz proszony pieczętarz od pana Marcina Irszyńskiego, wójta sokolskiego» (18 лютого 1616 р.)⁶⁵. На підтвердження цього прохання було прикладено сигнет війта. Документ також засвідчили: сокольський плебан Захарій Пісярський, шляхтичі Мацей Гродзицький і Мартин Шишка, а замість неписьменного свідка Семена Абрамовича підпис поставив Стефан Голинський (Iż pan Semen Abramowicz писаць не umie, na jego miejsce podpisuje się Stephan Gołyński ręką swą).

Заможні міщанки були зазвичай письменними, принаймні, уміли підписатися. Для прикладу, заповіт олицької мешканки Маріанни Слоньчиної (15 грудня 1661 р.), що містив усі вступні й прикінцеві формули, підписали: сама тестаторка, католицький священик Якуб Львович, нотарій Олицької колегіати Станіслав Казимир Сарневич, пан Павло Рабенський, пан Станіслав Шейновський і чоловік заповідачки Миколай Маринський⁶⁶.

Після тексту документа дописували формулу про його запис до міських книг. У гродських канцеляріях — це здебільшого стандартна фраза: «Которы же то тестаментъ слово ѿт слова до книг кгородских володимѣрскихъ естъ записанъ». У луцькій міській канцелярії такий запис докладніший, але, схоже, на це впливав статус особи. Так, під текстом заповіту бурмистра Івана Солтана читаємо:

Которы же то тестаментъ, за ѿчевисътою прозбою, при добром баченъю будучы, своєю, то естъ вышъ менованыи панъ Самоел Василевичъ, названы Солтанъ прозвиськом, бурмистръ прошълыи, а за принаемъ нашым урядовым, с початку ажъ до конца до книг справъ ратушъныхъ радецкихъ вечныхъ местскихъ луцкихъ естъ уписан, с которыхъ и сесъ выпис под печатю лавъничею естъ выдан⁶⁷.

⁶⁵ Там само, ф. 25, оп. 1, спр. 103, арк. 219.

⁶⁶ Там само, ф. 1237, оп. 1, спр. 7, арк. 91–93 зв.

⁶⁷ Там само, ф. 26, оп. 1, спр. 31, арк. 127 зв.

Утім, у малих містах, приміром Козлині, міські писарі цю формулу вкрай спрощували, як-от: «И просил *тен же Лукаш*, абы *сеи дестаментъ* записан был, которыи записан естъ»⁶⁸. В олицькій канцелярії, незалежно від статусу тестатора, часто вживали усталену латинську формулу: «*Quod cum memoriam solidato acticatum est*». Принагідно варто зауважити, що міська канцелярія Олики була добре розвинута порівняно з іншими волинськими містами, тутешні писарі вживали складніший формуляр при оформленні тестаментів, а всі заголовки до актів і прикінцеву клаузулу записували латинською мовою.

Підсумовуючи зазначу, що аналіз записів у міських книгах показав, наскільки укладення посмертних інвентарів, актів поділу майна і особливо тестаментів впливали на розвиток прагматичної міщанської писемності. Серед аналізованої групи заповідачів було кілька осіб, які власноруч писали свої тестаменти, тож міським урядникам залишалось тільки прийняти готові тексти для фіксації в урядових книгах, і це певною мірою свідчить про розвиток писемної культури у волинських містах ранньомодерного часу. Утім, переважна більшість заповідачів була неписьменною, тож на засвідчення акту останньої волі вони ставили хрестик, а для укладання самого акту потребували фахової допомоги працівників міської канцелярії.

Розпорядження останньої волі могли бути оголошені у присутності спадкоємців і свідків, які їх просто запам'ятовували, або могли бути записані чи пізніше, чи в момент виголошення. Тогочасною нормою було укладання тестаментів у домі особи, що готувалася до смерті (у присутності міських урядників і свідків), або в ратуші перед міським судом. Важливу роль при цьому грали лавники й міські писарі, хоч їхній професійний рівень був далеко не завжди високим.

У волинських містах, як і в більшості тогочасних міст Центрально-Східної Європи, чимало актів останньої волі носило усний характер, отож до урядових книг не потрапляло⁶⁹, що пояснює їхню малу

⁶⁸ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rkps 262, k. 74.

⁶⁹ Див., наприклад: Katalin Szende, «Testamenty i ustne oświadczenia woli. Oralność i piśmienność w procesie sporządzenia testamentów na Węgrzech w późnym średniowieczu,» *KHKM LXI*, 2 (2013): 223–237; Kateřina Jiřová, «Późnoře-

збереженість порівняно з містами Західної Європи. Їх не виділили в окрему серію книг, як це відбувалося у більших коронних містах⁷⁰, а записували на прохання жителів міст до поточних міських книг.

Додаток

Тестамент міського писаря Андрія Лабунського. Олика, 2 вересня 1660 р.

Actum Olycensis in domo domini Andrea Labunski, civis Olycensis, feria quinta, die secunda Septembris, anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo per expositionem iudicii necesario banniti a spectabilis et famatis domino Martino Bielec, advocato Olycensis, cum honestis Hieronimo Taniukiewicz, Alexandro Bobrowicz, Ephrem Boszkiewicz scabinorum jur[ati]. In praesentia famatus d[omini] Gaspar Sewerycz, Sebastiano Kalenowicz consulibus, civis Olycensis

Testament pana Andrzeja Łabuńskiego, mieszczanina i pisarza
niegdy miejskiego przysięgłego ołyckiego

Przed tym to sądem wyłożonym gajnym pan Andrzej Łabuński, mieszczanin i pisarz miejski przysięgły ołycki, acz będąc na ciele chory, ale na wszytkich smysłach zdrowy i przy pamięci dobrej, poruczywszy duszę swą Panu Bogu wszechmogącemu, nad którą aby się zmiłował po wyjściu z ciała jego prosił.

Ciało ziemi oddając, prosił aby było po katholicu według przemowienia małżonki swej pozostałej Reiny Miedziakowiczowny w kościele murowanego w sklepie Różańcowym brackim za pozwoleniem tych że P.P. braciej pochowane. Do którego bractwa tak za duszę swoją, jako też i za duszę nieboszczyka brata swego Thomasza Łabuńskiego z dobr tegoż brata swego złotych trzydzieści polskich, które są na długi pana Łukasza Sozonowicza, aby je oddał na dwie trycezemy mszej świętych legował. Srebra co jest łotów cztery, aby z niego była tabliczka zrobiona

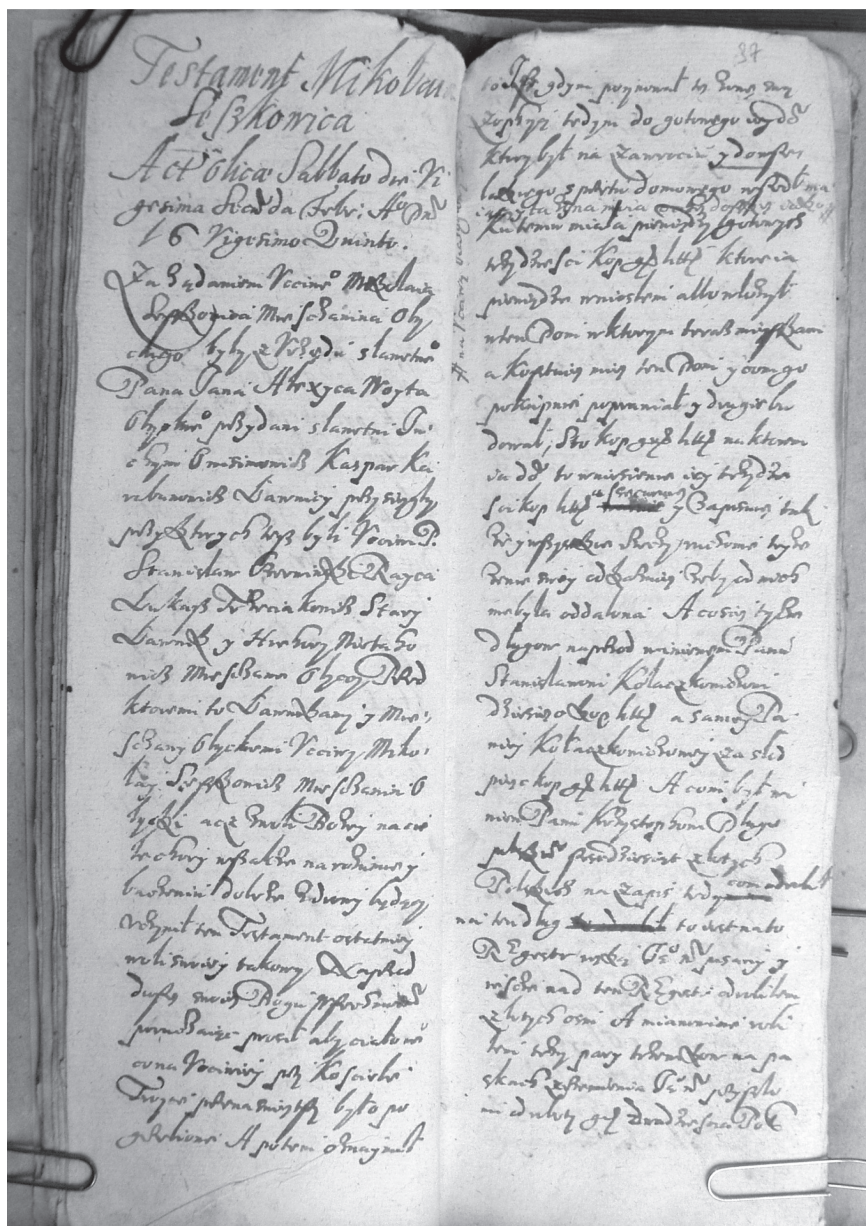
dniowieczne testamenty z ziem czeskich. Możliwości i ograniczenia badań,» *KHKM* LXI, 2 (2013): 213–214; Bartoszewicz, «Mowa, gest, pismo», 209–235.

⁷⁰ Такі серії книг провадилися з кінця XIV ст. у Кракові, з 1540-х років у Старій Варшаві і Перемишлі, з початку XVI ст. у Познані (див.: Agnieszka Bartoszewicz, *Piśmienność mieszczańska w różnośredniowiecznej Polsce*. (Warszawa, 2012), 110–111. З українських міст тільки Львів і Кам'янець-Подільський мали такі серії книг.

na obraz Przena[j]świętszej Panny Różańcowej w Ołyce, gdzie ciało jego leżeć będzie naznaczyl.

Dobra swe in g[e]ne[re] et spec[ifice] wszystkie małemu synowi swemu Janowi Łabuńskiemu legował, z których dobr połowicę małżonce swej pomienionej Reinie aż do śmierci jej w spokojne używanie i zawiadowanie naznaczyl, aby w nich była panią dożywotnią i żeby jej w tym żaden z przyjaciół nie turbował, ale żeby ją spokojnie trzymała do lat dorosłych i rozumnych syna jego pomienionego Jana Labuńskiego. Dobra także wszystkie, które na siebie testatora spadały, iure naturalis successionis po bracie jego przereczonym Thomaszu Łabuńskim, te także oddał synowi swemu przereczonemu Janowi, jednak przeciw na tych wszystkich dobrach panią dożywotnią zostawił pomienioną małżonkę swoją Reinę, aby ich synowi Janowi wcale dochowała i spokojnie ich zażywała do wzrostu jego, pultory włoki pola temuż synowi swemu odkazał, którymi ma władać matka jego aż do wzrostu jego, postanowił. Ickowi staremu długu winien złotych trzydzieści, na co ma kufel srebrny z nakrywką wielebnemu xiędzu Stanisławowi Sobkowiczowi, vicariemu collegiaty Ołyckiej, złotych czterdzieści, u niego jest pas srebrny złocisty i łyżka srebrna. To będzie wolno małżonce pomienionej wykupić i temuż synowi dochować powinno. JeMści p. Sarniewiczowi winien został złotych dwanaście polskich, te naznaczyl oddać JeMści z dobr swych pozostałych. Testatoru zaś winien JeMśc x[iądz] Zakrzewski, custos collegiaty Ołyckiej, złotych piętnaście, te odzyskać będzie powinna małżonka u pana Matiasza Sobkowicza. Drzewa okrągłego // [46] po pułtrzecia siężnia, tego się u niego ma upominać małżonka pomieniona. Świni dwie nadwornych, co są jedną z nich kucharce, która służyła wiernie jemu, darował, aby jej coś zaś małżonka po śmierci jego oddała, upraszał. Ten że testator upraszał na koniec za opiekunów małżonce swej i synowi pozostałym po śmierci swojej za opiekunów pana Adama Trzowieckiego, lantwójta starego, i pana Mattiasza Sobkowicza, burmistrza na ten czas ołyckiego, aby łaskawi byli i z tej się pracy jemu nie wymawiali, obiecując zaś też przed Bogiem odsługować.

Zachowując sobie jednak ten że testator wolne prawo, jeśliby go Pan Bóg jeszcze do pierwszego przyprowadził zdrowia, ten testament zkasować i zepsować, a jeśliby z tego świata znieść miał, aby całe we wszystkim nie naruszony zostawał, żądając aby ten że testament jego do akt miejskich ołyckich przyjęty i wpisany. Quod cum memoriam solid[adum] acticatus est.

1. Тестамент олицького міщанина Миколая Шишковиця,
22 лютого 1625 р., Biblioteka Kórnicka, sygn. 01204 (Mf 2184), k. 36 v. — 37.

Bibliography

Adamska, Anna. «„Stąd do wieczności”. Testament w perspektywie piśmienności pragmatycznej na przełomie średniowiecza i epoki nowożytnej.» *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* LXI, 2 (2013): 185–200.

Bartoszewicz, Agnieszka. «Mowa, gest, pismo. Relacje między kulturą żywego słowa a kulturą pisma w świetle zapisek z ksiąg sądowych późnośredniowiecznych miast polskich.» *Kwartalnik Historyczny* CXXIV, 2 (2017): 209–235.

Bartoszewicz, Agnieszka. *Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce*. Warszawa, 2012.

Bartoszewicz, Agnieszka. «Testament jako źródło do badań nad piśmiennością mieszczańską w późnym średniowieczu.» *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 3–4 (2011): 293–303.

Biblioteka Kórnicka, sygn. 01204 (Mf 2184)

Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, rksp 262.

Bilous, Natalia. «Lutski lentviity XVI–XVII st.: kharakterystyka uriadu ta personalii.» In *PATRIMONIUM. Studii z rannomodernoi istorii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy. T. 1. Rannomoderna liudyna: prostir — vlada — pravo XVI–XVIII st.*, 94–113. Kyiv-Krakiv, 2015.

Bilous, Nataliia. «Ukladannia testamentiv u mistakh Volynskoho voievodstva XVII st.: pravovi zasady i povsiakdenni praktyky.» *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (forthcoming).

Biłous, Natalia. «Testamenty mieszkańców miasta Ołyki z lat 1660–1670.» *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 3–4 (2011): 347–362.

Biłous, Natalia. *Testamenty mieszkańców miast Wołynia od końca XVI — do początku XVIII wieku. Katalog*. Warszawa: SEMPER, 2017.

Groicki, Bartłomiej. *Tytuły prawa majdeburskiego do Porządku i do Artykułów, pierwiej po polsku wydanych, w sprawach tego czasu nawięcej kłopotanych z tegoż prawa majdeburskiego przydane*, wyd. K. Koranyj. Warszawa, 1954. Jišová, Kateřina. «Późnośredniowieczne testamenty z ziem czeskich. Możliwości i ograniczenia badań.» *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* LXI, 2 (2013): 213–221.

Kamińska, Krystyna. *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r.* Toruń, 1980.

Karalius, Laimontas. «Testamenty.» In *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. V. Ališauskas, L Jovaiša, M Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, przekład z litewskiego, 772–783. Kraków, 2006.

Kuraś, Stanisław. *Przywielje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku*. Wrocław, 1971.

Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanyka. Viddil rukopysu, f. 91, spr. 44.

Łosowski, Janusz. «Dokument i księga wpisów w społecznościach małych miast okresu staropolskiego. Problem funkcji.» *Res Historica* 3 (1998): 151–164.

Petrišak, Bogdana. «Pisarze miejscy jako testatorzy i spadkobiercy od XIV do pierwszej połowy XVII wieku.» *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* LXI, 2 (2013): 295–304.

Petryshak, Bohdana. «*Lytsar pera i kalamaria*» — *pysar mista Lvova Voitsekh Zymnytskyi (1583–1639)*. Lviv, 2011.

Resztak, Miłosz. «Ze studiów nad kulturą prawną kancelarii miejskiej późnośredniowiecznego Lublina.» In *Coram iudicio. Studia z dziejów kultury prawnej w miastach późnośredniowiecznej Polski*, pod red. A. Bartoszewicz, 109–125. Warszawa: DIG, 2013.

Szende, Katalin. «Testamenty i ustne oświadczenia woli. Oralność i piśmienność w procesie sporządzenia testamentów na Węgrzech w późnym średniowieczu.» *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* LXI, 2 (2013): 223–238.

Trojanowska, Marta. *Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku*. Warszawa, 1977.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 23, op. 1, spr. 1.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 25, op. 1, spr. 89, 103, 131, 133, 227, 300.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 26, op. 1, spr. 31.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 28, op. 1, spr. 17, 23, 82.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 33, op. 1, spr. 12.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 35, op. 1, spr. 2, 4, 7, 11.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 1237, op. 1, spr. 1, 4, 6, 7.

Zaiats, Andrii. *Miske suspilstvo Volyni XVI — pershoi polovyny XVII st.* Lviv, 2019

Zaremska, Anna. «Człowiek wobec śmierci: wyobrażenia i rytuały.» In *Kultura Polski średniowiecznej, XIV–XV wiek*, red. B. Geremek, 485–510. Warszawa, 1997.

Zielecka, Wioletta. «Prawo i praktyka testowania w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI i XVII w.» *Czasopismo Prawno-Historyczne* LXI, 1 (2009): 65–111.

Abstract

Testament as a Source of Researching Urban Literacy in the Volynia Region of the 17th Century

Ukrainian historiography has not properly determined the problems of Volynian cities' secretariats and development of burghers' literacy in particular. The goal of the article is to research some aspects of these problems by the means of testaments; specifically, to highlight the role of city secretaries in the process of writing down citizens' testaments and facts that testify about development of urban literacy in cities of Volynia of the 17th century.

The municipal registry record analysis implies that executing posthumous inventories, settlement deeds, and especially testaments influenced the development of pragmatic urban literacy. Among the analyzed group of testators, several people wrote down their testaments by themselves. Then city clerks had no option but to accept prepared documents *post factum* for saving records in town council registers, which in some extent is evidence of the literacy culture development in the Volynian cities in the early modern times. However, the predominant majority of testators were illiterate and in order to approve their act of last will, they signed it with a criss-cross ("X"); the conclusion of the act required specialized assistance from municipal clerks.

At those times, testaments were normally written down in the house of a dying person in the presence of municipal officers who provided the document according to an appropriate form and legal validity, and eye-witnesses; or it could be written down at the city hall before the court. City secretaries had a significant role in this procedure, but their level of proficiency was not always appropriate.

As in the majority of Central-East European cities of that time, in Volynian cities substantial amounts of acts of last will were given by verbal directions and were not recorded in municipal registers. This fact explains such a small amount of saved documents in comparison with Western European cities. They were not set aside into a separate register series as in bigger crown cities, but the acts were recorded into the current municipal registers in response to citizens' demand.

Keywords: testament, literacy, burghers, city secretariat, city secretary, Volynia, 17th Century.